

GÖTEBORGS UNIVERSITET
PSYKOLOGISKA INSTITUTIONEN

**Psykologiskt perspektiv på rättsliga bedömningar av
gärningspersoner med narkotikamissbruk**

Hanna Langer och Alma Löfstedt

Självständigt arbete 15 hp
Kandidatuppsats
PX1500
Vårterminen 2018
Handledare: Angelica Hagsand

Psykologiskt perspektiv på rättsliga bedömningar av gärningspersoner med narkotikamissbruk

Hanna Langer och Alma Löfstedt

Sammanfattning. Uppsatsen behandlar bedömningar av gärningspersoner med narkotikamissbruk i det svenska rättsväsendet. Området är outforskat och det saknas nationella riktlinjer, därmed föreligger risk för godtyckligt beslutsfattande. En mixad metod användes för att jämföra 104 tingsrättsdomar i misshandelsmål och undersöka om narkotikamissbruk hos gärningspersonen ger strängare påföljd samt hur narkotikamissbruk diskuteras i domarna. Resultaten visade att personer med narkotikamissbruk fick signifikant längre fängelsestraff och oftare dömdes till fängelse jämfört med kontrollgruppen. En kvalitativ analys visade bl.a. att narkotikamissbrukare som är motiverade till förändring i större utsträckning får skyddstillsyn med behandling snarare än fängelse. Slutsatser är att narkotikamissbrukare bedöms hårdare i tingsrätten då de anses ha högre återfallsrisk och oftare har tidigare domar. Stereotyper kring missbruk diskuteras som en möjlig förklaring.

Enligt kriminalvårdens mätning 2016:118 hade så stor del som 60% av de intagna i svenska fängelser någon form av missbruk. Narkotikamissbruk visade sig var vanligast, därefter blandmissbruk och alkoholmissbruk. Det finns för närvarande inga nationella riktlinjer kring hur förekomsten av missbruk ska bedömas i rätten. Därmed föreligger en risk för godtyckligt beslutsfattande i mål där målsäganden eller den tilltalade har ett narkotikamissbruk. Det är därför viktigt att undersöka hur förekomsten av narkotikamissbruk relaterar till rättsligt beslutsfattande. Så här uttalade sig Luleå tingsrätt år 2017 i ett misshandelsmål gällande gärningspersonens missbruksproblem i relation till påföljden:

“Misshandel av normalgraden är brott av så pass allvarlig art att utgångspunkten vid påföljdsvalet är ett fängelsestraff. Mot bakgrund av våldet, skadorna och det faktum att personerna vid gärningen var i ett förhållande sedan en längre tid understiger straffvärdet för denna gärning inte tre månaders fängelse. När det är fråga om brottslighet av denna art och med ett sådant straffvärde krävs det särskilda skäl för att döma till något annat än fängelse. Ett sådant skäl kan vara att gärningsmannen samtycker till att genomgå en behandling enligt en särskild behandlingsplan för att åtgärda ett särskilt förhållande som i väsentlig grad bidragit till att brottet begåtts. En förutsättning för att ersätta fängelsestraffet med den föreslagna behandlingen är dock att den kan anses vara en tillräckligt ingripande reaktion på brottet. Den upprättade behandlingsplanen skulle i och för sig kunna tänkas vara verkningsfull mot delar av

orsakerna till personens misshandelsbrott, även om mycket talar för att det främst är missbruksrelaterat. Den föreslagna behandlingen IDAP innefattar emellertid inte någon form av vistelse på institution, utan består av gruppträffar i frihet en gång i veckan och brukar regelmässigt dömas ut som en särskild föreskrift i förening med skyddstillsyn. Den kan dock inte anses vara en tillräckligt ingripande reaktion för att ersätta fängelse för brottslighet av detta slag. Eftersom ^{**1} inte heller är lämplig för samhällstjänst kan påföljden inte bli någon annan än ett fängelsestraff Luleå tingsrätt (2017).”

Hur förekomsten av narkotikamissbruk påverkar bedömningar och beslutsfattande i en domstolsförhandling är ett utforskat område. Men det är en viktig fråga för rättssäkerheten, kanske särskilt i Sverige som kritiserats av FN för sin hårda narkotikapolitik och att ha varit sena med att införa framgångsrika behandlingsprogram (World Drug Report, 2015) och där hårda tag mot narkotika och en stigmatiserande syn på missbruk länge varit framträdande i debatten. Rättsliga representanter kan inte antas var immuna mot samhällsklimatet och de normer och attityder som råder (Arce, Fariña, Novo & Seijo, 2001). Det är därför viktigt för att upprätthålla rättssäkerhet och likhet inför lagen att lyfta frågan om hur det rådande samhällsklimatet påverkar rättsliga bedömningar av personer med narkotikamissbruk.

Den första svenska översättningen av Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders - DSM kom ut 1984 och redan då fanns narkotikamissbruk och beroende med som psykiska diagnoser. I ICD-10 (World Health Organization, 1992) och DSM-IV (American Psychiatric Association, 1994) ingår substansberoende och diagnosen missbruk / skadligt bruk, de båda modellernas definitioner överensstämmer till stora delar. I DSM-V (American Psychiatric Association, 2015) har beroende och missbruk dock slagits samman till en enda kategori, substansbrukssyndrom. I den här uppsatsen definieras missbruk utifrån DSM-IV som fokuserar på sociala konsekvenser av narkotikamissbruk. Detta eftersom studien fokuserar på andras bedömningar av missbruk och inte den subjektiva upplevelsen av beroende. I bedömningar av skuldfrågan i ett rättsfall tas ofta stor hänsyn till tillfällig sinnesförvirring, oförmåga att kontrollera eller förstå konsekvenserna av ens handlande. Detta inbegriper inte självförvållade tillstånd, såsom drog eller alkoholpåverkan. Påverkan av alkohol och narkotika vid brottstillfället har istället visat sig resultera i hårdare bedömningar av både förövare och brottsoffer (Spohn, Belenko & Brennan, 2014; Wall & Shuller, 2000). En fråga rättsliga representanter kanske bör ställa sig är hur detta faktum ska betraktas i relation till missbruk. En annan viktig fråga är huruvida missbruk ska betraktas som ett brott eller en sjukdom. Kan något som definieras som en sjukdom bedömas vara självförvållat? I frågan om ansvar och tillräknelighet är således missbruk en viktig faktor. Även vad gäller straffsatsen kan missbruksproblematik tänkas spela en roll då hänsyn till sociala faktorer ofta vägs in i domen. Till sist kan förekomsten av narkotikamissbruk tänkas påverka bedömningar av trovärdighet och

¹ Personnamn i domarna har här ersatts med **

tillförlitlighet, antingen direkt eller via andra extralegala faktorer såsom utseende (Ahola et al., 2009; 2010; Korva et al., 2013) och känslöyttringar (Ask & Landström, 2010; Wessel, Drevland, Eilertsen & Magnussen, 2006), berusning (Hildebrand m.fl., 2017) eller genom de kriterier som ofta brukas av rätten för att avgöra trovärdigheten i en utsaga (Strömwall, 2010), då verbalitet och förmågan att förmedla en klar, levande och sammanhängande berättelse i vissa fall kan vara nedsatt till följd av missbruket.

Att undersöka rättsliga bedömningar gällande missbruk är en fråga om rättssäkerhet och allas likhet inför lagen. Det är dessutom avgörande ur rehabiliterings och preventionssynpunkt. Detta för att rättsväsendet ska kunna stå för en rättvis behandling av personer med missbruksproblematik och inte förstärka det utanförskap som personer med missbruk ofta kan uppleva (Goldberg, 2001). Vidare antyder stämplingsteorin att självbilden som avvikare kan förstärkas som ett resultat av samhällets reaktioner, vilket i sin tur kan förstärka individens kriminella beteende (Becker, 1963).

Tidigare forskning

I en studie av Spohn, Belenko och Brennan (2014) analyserades arkivdata från tre distriktsdomstolar i amerikanska mellanvästern för att undersöka hur narkotikabruk hos den tilltalade påverkar rättsliga bedömningar och påföljder. I den framkom att missbruk eller bruk av narkotika hos gärningspersoner kan påverka strafflängden både positivt och negativt beroende på åklagare och domares syn på missbruk och dess relation till brottslighet. Narkotikabruk hade både direkta och indirekta effekter på strafflängd men bara den senaste tidens bruk spelade någon roll. Effekterna varierade dessutom beroende av brottstyp och typ av preparat. Andra studier visar att berusning vid brottstillfället har en negativ effekt på trovärdighet (Evans & Schreiber Compo, 2010; Goodman-Delahunty & Graham, 2011), vilket är intressant då många förövare med missbruksproblem är påverkade när brottet begås. Relationen mellan missbruk, berusning och rättsliga bedömningar är komplex och behöver utredas ytterligare.

Det finns mycket forskning som visar att psykologiska mekanismer och extralegala faktorer påverkar rättsligt beslutsfattande. I forskning kring bevisvärdering har man tex. identifierat en primäreffekt (primacy effect), att bevis som presenteras tidigt väger tyngre i bedömningen av målet än bevis som presenteras i ett senare skede (Pennington & Hastie, 1993). Det finns också stöd för konfirmeringsbias och selektiv informationsinsamling, en tendens att lita mer på eller lägga större vikt vid information som bekräftar ens teori. Man söker då information som bekräftar den egna hypotesen och ignorerar information som kan gå emot den, eller omtolkar den helt enkelt så att den passar den teori eller det narrativ som redan presenterats. Vidare finns det enligt berättelsemodellen (Schank, 1982) en stark tendens att tolka information (bevis) i form av ett narrativ och att föredra det narrativ kring ett brottmål som utgör en bra och övertygande berättelse (Ask & Granhag, 2008; Bennett & Feldman, 1981; Levett m.fl., 2005).

Även egenskaper hos individen som blir bedömd, d.v.s. gärningspersonen, vittnet eller brottsoffret, har visat sig ha effekt på rättsliga bedömningar. Faktorer såsom kön (Franklin & Fearn, 2008; Jeffries m.fl., 2003), etnicitet (Appleyby, 2015; Lindholm, 2005; 2010), utseende (Ahola m.fl., 2009; 2010; Korva m.fl., 2013) och känslöyttringar (Ask & Landström, 2010; Magnussen & Wessel, 2010; Wessel, Drevland, Eilertsen & Magnussen, 2006) har visat sig ha effekt på arrestbeslut, trovärdighetsbedömningar, domar och påföljder. Det är möjligt att förekomsten av narkotikamissbruk kan påverka rättsligt beslutsfattande på liknande sätt. Skillnader i bedömningar utifrån extralegala faktorer kan bero på kognitiva bias och stereotyper hos bedömaren eller strukturell diskriminering inom organisationen (Bishop & Feld, 2011). En polis, advokat eller domare som ger uttryck för sådana bias är ofta omedveten om förekomsten av dem och anser sin bedömning objektiv och neutral vilket gör problemet svårt att komma åt (Bishop & Feld, 2011).

Alla individer styrs av samma perceptionsprocess och påverkas av en omedveten styrning och begränsning i sin syn på världen. Detta inkluderar även personer inom rättsväsendet som exempelvis poliser, åklagare, försvarare och domare. Domaren är exempelvis under ett förhör en iakttagare av ett händelseförlopp och hen kommer därför uppfatta vad som sägs utifrån sina egna erfarenheter (Arce, Fariña, Novo & Seijo, 2001). Våra egna mål, normer och förväntningar kommer påverka hur vi minns en person och hans agerande (Schelin, 2007). Det finns minst fyra typer av förväntningar som påverkar på vilket sätt vi upplever en händelse: personliga fördomar, tidigare erfarenheter, kulturella faktorer samt de tillfälliga förväntningar som uppstår på grund av den aktuella situationen (Karpadis, 1997). Det finns forskning som visar på ett starkt samband mellan vittnens bedömning av hur grovt ett brott upplevs vara och den misstänkte personens tillhörighet till en viss grupp. I ett amerikanskt experiment fick deltagarna se en bild av en passagerare på ett tunnelbanetåg. Bilderna visade en man med mörk hudfärg och en man med ljus hudfärg, den senare med en kniv i handen. Efter att ha sett bilden skulle personen beskriva bilden för en annan person, sedan skulle denna person beskriva den vidare till en tredje o.s.v. Studien visade att kniven tenderade att flytta sig från mannen med ljus hudfärg till mannen med mörk hudfärg som ett resultat av försökspersonernas egna scheman och fördomar (Loftus, 1982).

Sociala kategorier och typ-script

Sortering och kategorisering av omgivningen ses som en naturlig och nödvändig del av mänsklig kognition. Sorteringen sker automatiskt och behövs för att människor ska kunna ta in och bearbeta all den information som sinnesintrycken förmedlar. Men det är också denna funktion som ger upphov till stereotyper och fördomar genom den mer eller mindre medvetna kategoriseringen av andra människor i grupper utifrån faktorer som kön, etnicitet och utseende. Stereotyper har diskuterats av forskare som ett verktyg för att förstå omgivningen, genom vilket

allmänna attityder påverkar individuellt beslutsfattande (Triplett, 1993). Ur ett interaktionistiskt perspektiv kan stereotyper, sociala kategorier eller stämplat ses som redskap för utvecklingen av mening för objekt och handlingar som används för att förenkla bearbetningen av information. Dessa är socialt konstruerade och integrerade i samhällsstrukturen. Således influeras individens bedömningar och beslut direkt av samhällets idéer och ideal (Triplett, 1993). 'Narkotikamissbrukare' utgör en socialt konstruerad kategori och som sådan kan även den antas influera individuellt beslutsfattande.

Enligt teorin om "*type scripts*" eller *typ-script* (Harris, 1977; 1993; Harris & Hill, 1986) tilldelas sociala aktörer roller enligt vissa karaktäristiska eller en typ. Varje typ medför ett set av beteenden och egenskaper som är socialt accepterade för typen. Typ-script är funktionella då de underlättar interaktionen mellan människor som instruktioner för hur man bör bete sig eller vad man kan förvänta sig av någon annan. De är dessutom färdiga informationspaket som kan fungera som en tumregel för beslutsfattande i mötet med personer eller beteenden som stämmer med ett visst typ-script. Typ-script beskriver inte bara accepterat normativt beteende utan också accepterat avvikande beteende. Exempelvis är väpnat rån inte ett sannolikt beteende för en kvinna enligt ett "female deviant type script". Enligt Harris (1993) bidrar typ-script till att upprätthålla de rådande maktstrukturerna då de dikterar vilka beteenden som är socialt accepterade för kvinnor respektive män och överklass respektive underklass. Teorin utvecklades främst för att utreda förhållanden mellan kön/genus och kriminalitet, vilket inte kommer diskuteras vidare här. Men teorin har även applicerats på etnicitet och socioekonomisk status (Hill, Harris & Miller, 1985; Sealock & Simpson, 1998) och borde vara applicerbar även på andra områden för att förklara både brottslighet och mänsklig interaktion. Vidare kan man tala om kontra-typer (counter types), de individer som bryter mot det förväntade beteendet (Hill, Harris & Miller, 1985). Ett polisiärt beslut att arrestera en man med mörk hudfärg men inte en kvinna med ljus hudfärg under exakt samma förutsättningar kan förklaras med att brottet passar in i typ-scriptet för en man med mörk hudfärg och att kvinnan i detta fall är en kontra-typ och beteendet inte förväntas av henne. Sealock och Simpson (1998) testade Harris teori i relation till polisiärt beslutsfattande och fann, i linje med tidigare resultat, att könsskillnader i arrestbeslut beror till stor del på könsstereotyper (gender typing) där kvinnliga misstänkta bedöms mildare, och att både etnicitet och kön har en stor inverkan på beslutsfattandet. I relation till detta kan förekomsten av ett eller flera typ-script för personer med narkotikamissbruk diskuteras, samt vilka förväntade beteenden och egenskaper det medför och vilka konsekvenser det får i en rättslig kontext.

Den stereotypa narkotikamissbrukaren. Utifrån ovanstående litteratur föreslår vi att det finns ett typ-script för personer med narkotikamissbruk, en bild av den stereotypa missbrukaren, och att denna påverkar rättsliga bedömningar i mötet med personer med narkotikamissbruk. Typ-scriptet kan fungera som ett ankare och informera beslutsfattare om vad de kan vänta sig för beteende av personer som de betraktar som missbrukare. Detta implicerar

även förekomsten av kontra-typer, personer som bryter mot det förväntade mönstret, vilket även det kan tänkas påverka bedömningen av en person. I en studie av Steen m.fl. (2005) diskuteras stereotypen av en farlig narkotikabrottsling (manliga distributörer av narkotika med tidigare domar) där forskarna finner stöd för att gärningspersoner som matchar stereotypen döms hårdare än de som inte gör det. I en tidigare studie föreslår Steen, Engen och Gainey (1999) att rättsliga beslutsfattare baserar stereotypen av en farlig narkotikabrottsling på faktorerna kön, tidigare domar och typ av brott. Män med kriminell bakgrund och tidigare domar för *försäljning* av narkotika upplevdes som farligare och dömdes hårdare än a) kvinnor, b) personer utan tidigare domar och c) personer som dömts för innehav. Även Spohn och Sample (2013) har undersökt hur stereotypen av en farlig narkotikabrottsling påverkar domstolsbeslut. Resultaten visar en effekt på strafflängd men bara för gärningspersoner med mörk hudfärg. Effekten var dessutom begränsad till narkotikabrott som involverade crack-kokain. Dessa resultat understryker vikten av att beakta intersektionalitet i forskning kring hur stereotyper och sociala kategorier påverkar rättsligt beslutsfattande.

Förekomsten av en stereotyp missbrukare eller narkotikabrottsling har diskuterats länge inom humanvetenskaplig forskning (Cook, 1968; Lindesmith, 1940; Reasons, 1976; Simmons, 1965). En av de första som föreslog att den mediala bilden av droger borde undersökas var Lindesmith (1940). Han menade att en "dope fiend mythology" hade utvecklats för att rättfärdiga den hårda behandlingen av personer med narkotikamissbruk. Cook (1968) hävdade att mytologin kring missbrukaren okritiskt accepterades av allmänheten och styrde attityder och beteenden gentemot personer med narkotikamissbruk. Reasons (1976) tog på sig uppgiften att empiriskt och systematiskt granska fenomenet. Genom en innehållsanalys baserad på offentliga texter av olika slag rörande narkotikamissbruk identifierade han följande myter:

1. Narkotikamissbrukaren som en våldsbrottsling: Narkotikamissbrukare är de värsta brottslingarna med kopplingar till mord och våldtäkt.
2. Moraliskt förfall: En narkotikamissbrukare går inte att lita på, stjälar och ljugar samvetslöst.
3. Vill konvertera icke-brukare till missbrukare.
4. Personer som blir missbrukare är från början svaga eller psykiskt sjuka.

I en betydligt nyare studie beskriver Boyd (2002) hur personer med narkotikamissbruk porträtteras i kontemporära tv-serier och filmer. Hon menar att en del filmer är uppenbar propaganda medan andra använder sig av mindre uppenbara sätt att porträttera missbrukare som depraverade. Ofta genom en egensinnig polis som tar lagen i egna händer och är minst sagt hårdhänt i hanteringen av vittnen eller andra inblandade med narkotikamissbruk. Vidare menar hon att de tenderar att skylla missbruket på individen och psykologiska faktorer snarare än samhället och strukturella faktorer. I en studie av Askew och Salinas (2018) diskuteras hur narkotikabrukare undviker negativ stämpling genom att bryta mot den stereotypa bilden. Genom att framhäva att de lever ordnade och normala liv ställer det sig utanför den sociala kategorin av missbrukare och kan behålla en positiv självbild och en plats i den normativa gemenskapen.

Detta kan tolkas som ett exempel på kontra-typer, individer som bryter mot bilden av den stereotypa missbrukaren.

Det verkar alltså finnas en stereotyp bild av personer med narkotikamissbruk men vilket uttryck får den i en nutida svensk kontext? Vilka egenskaper och beteenden utgör typ-scriptet för en narkotikamissbrukare och hur relaterar det till brottslighet och rättsligt beslutsfattande? Genom en kvantitativ jämförelse av domar och påföljder mellan gärningspersoner med och utan narkotikamissbruk ämnar den här uppsatsen utreda om det föreligger en skillnad i bedömningen av dessa grupper. En kvalitativ analys av innehållet i domarna gjordes för en fördjupad förståelse av hur rätten resonerar kring narkotikamissbruk. Vi föreslår att typ-script gällande våldsbrottslighet och en socialt konstruerad missbrukar-stereotyp kan ha en inverkan på rättsliga bedömningar av personer med narkotikamissbruk.

Syfte

Syftet med denna uppsats var att genom en mixad metod, d.v.s. både kvantitativ och kvalitativ analys, undersöka bedömningar av personer med narkotikamissbruk i det svenska rättsväsendet. Hur förekomsten av narkotikamissbruk påverkar bedömningar och beslutsfattande i en domstolsförhandling är som sagt ett utforskat område. Denna uppsats syftar därför främst till att väcka frågan genom att granska sättet på vilket narkotikamissbruk diskuteras och bedöms i rätten i en svensk kontext. Frågorna som utforskats är om och i så fall hur förekomsten av narkotikamissbruk hos en gärningsperson påverkar påföljden och hur narkotikamissbruk diskuteras i domar i relation till trovärdighet, tillförlitlighet, recidivrisk och rehabiliteringschanser.

Frågeställningar och hypoteser

Frågeställning 1. Påverkar förekomsten av narkotikamissbruk hos gärningspersonen strafflängd (antal månader i fängelse)?

Hypotes 1. Huvudeffekten visar på att förekomsten av narkotikamissbruk hos gärningspersonen påverkar strafflängd (antal månader i fängelse). Personer med narkotikamissbruk prediceras få fler månader i fängelse än personer utan narkotikamissbruk.

Frågeställning 2. Påverkar förekomsten av narkotikamissbruk hos gärningspersonen typ av påföljd?

Hypotes 2. Förekomsten av narkotikamissbruk hos gärningspersonen påverkar vilken typ av påföljd som döms ut för brottet (t.ex. skyddstillsyn med föreskrift om behandling, samhällstjänst

eller fängelse). Personer med narkotikamissbruk får oftare fängelse än personer utan narkotikamissbruk.

Frågeställning 3. Hur diskuteras förekomsten av narkotikamissbruk hos gärningspersonen i relation till påföljd i tingsrättsdomar?

Metod

I den här uppsatsen användes en mixad metod med en konvergent parallell design. En mixad metod är en generell term som refererar till användandet av både kvalitativa och kvantitativa forskningsmetoder i en studie, vilket inkluderar både inhämtningen, bearbetningen och analysen av data. En mixad metod har använts för att ge en mer komplett bild av fenomenet som studeras (Hanson, Creswell, Plano Clark, Pettko & Creswell, 2005). Med konvergent parallell design menas att datainsamling, analys och resultat görs separat för de kvantitativa och kvalitativa delarna. Resultaten jämförs sedan och tolkas slutligen gemensamt (Creswell, 2011).

Utfallet av tingsrättsdomar från tre svenska städer (Stockholm, Malmö och Luleå) har jämförts kvantitativt utifrån förekomsten av narkotikamissbruk hos den tilltalade. Ett test med totalt 88 domar, där narkotikamissbruk förekom i 37 av fallen gjordes för att jämföra antal månader i fängelse mellan gärningspersoner med och utan narkotikamissbruk. En jämförelse av påföljder (t.ex. skyddstillsyn med föreskrift om behandling, samhällstjänst och fängelse) har gjorts utifrån 104 domar där hälften av deltagarna har ett narkotikamissbruk för att upptäcka eventuella skillnader i valet av påföljd mellan de båda grupperna. En kvalitativ innehållsanalys har gjorts för att undersöka hur förekomsten av narkotikamissbruk diskuteras i domarna.

I den kvalitativa innehållsanalysen har information från 11 domar med misshandel som huvudbrott analyserats. En innehållsanalys görs genom att läsa, tolka, koda och sedan skapa kategorier för innehållet i texterna. Detta ger möjlighet att undersöka sambandet mellan textens olika delar som sedan kan kartläggas för att senare i resultatet komma fram till en ny helhet. Syftet med metoden är att analysera texters mening, innebörd, syfte eller maktstrukturer (Dahlborg-Lyckhage, 2012).

Urval

Misshandel av varierande grad är huvudbrott i samtliga domar. Misshandel valdes som brottstyp för att det är ett våldsbrott med fängelse i straffskalan men med stor variation i valet av påföljd. Vidare är det ett brott där ord ofta står mot ord och svåra bedömningar måste göras i relation till trovärdighet och tillförlitlighet. Ett urval gjordes från domar där misshandel var

huvudbrottet och det framkommer tydligt att personen har ett narkotikamissbruk utifrån särskilda kriterier samt att det framgår att personen inte har någon allvarlig psykisk sjukdom. Endast fall med vuxna gärningspersoner (över 18 år) har inkluderats eftersom det tillkommer andra ställningstaganden i bedömningen av minderåriga och andra typer av straff är aktuella i fall med unga gärningspersoner. Grupperna har matchats så att de innehåller lika stor andel av varje grovhetsgrad (ringa / av normalgrad / grov) och lika stor andel kvinnliga gärningspersoner. Endast fall där den tilltalade, inte målsäganden eller vittnen, har ett narkotikamissbruk har inkluderats eftersom mer information om den tilltalade finns redovisad i domarna. Analysen har fokuserat på påföljdsdelen i domarna, där information om den tilltalades missbruk tas upp i relation till brottet och senare påföljden. Uppsatsen fokuserar endast på missbruk av narkotika då alkohol förekommer i majoriteten av fallen och attityder kring alkoholism kan antas skilja sig från attityder kring missbruk av narkotika vilket potentiellt skulle kunna försvåra tolkningen av resultatet. Domar där den tilltalade uppges ha ett alkoholmissbruk har exkluderats. Tingsrättsdomarna hämtades från tre större städer i Sverige - Malmö, Luleå och Stockholm. Göteborg har valts bort då de inte hade möjlighet att lämna ut domar utan att veta målnummer. Domar har inhämtats från tingsrätter via mailkontakt. Beställning gjordes av domar från 2010 och framåt där misshandel är huvudbrottet och där ringa narkotikabrott förekommer i hälften av domarna för att lättare sälla i materialet.

Kodning av missbruksvariabeln har gjorts av en huvud-kodare (Langer) efter att interbedömarreliabiliteten testats med en bi-kodare (Löfstedt) på 20% av domarna (samstämmighet 91%, Cohens $\kappa = 0,885$). Koderna är baserade på den definition av missbruk som förekommer i DSM-IV (American Psychiatric Association, 1994) och som fokuserar på sociala konsekvenser av relationen till narkotika. Den nya diagnosen substansbrukssyndrom har inte använts i kodningen eftersom den här uppsatsen fokuserar på sociala konsekvenser av narkotikamissbruk och inte den subjektiva upplevelsen av beroende. För diagnosen substansmissbruk, enligt DSM-IV, ska minst ett av följande diagnoskriterier ha uppfyllts under det senaste året:

1. Upprepat substansbruk som leder till att individen har misslyckats med att fullgöra sina skyldigheter på arbetet, i skolan eller i hemmet.
2. Upprepat substansbruk i situationer där det medför betydande risker för fysisk skada.
3. Upprepade substansrelaterade problem med rättvisan.
4. Fortsatt substansbruk trots ständiga eller återkommande problem av social eller mellanmännisklig natur orsakade eller förstärkta av substans effekterna.

Det viktiga i kodningen av domarna har inte varit att avgöra huruvida individen har en missbruksproblematik. Detta låter sig inte göras och är inte heller relevant för att besvara forskningsfrågan (som ju rör bedömningar av individen och inte individens egna upplevelser). Målet har istället varit att utröna om det har uppfattats så utav de rättsliga representanterna. För

att narkotikamissbruk ska antas föreligga måste ett eller fler av kriterierna i tabell 1 ha uppfyllts (i kod 3 och 4 måste samtliga del-kriterier vara uppfyllda).

Tabell 1

Kriterier för kodning av narkotikamissbruk

<u>Kriterie</u>	<u>Delkriterie A</u>	<u>Delkriterie B</u>	<u>Delkriterie C</u>
1	1. Det är explicit uttalat i domen att gärningspersonen har ett pågående drogmissbruk eller är under behandling för ett sådant.		
2	2. Det framgår i vittnesutsagorna eller bedömningen av målet att narkotika är en del av personens vardag.		
3	3a. Personen genomgår eller har genomgått ett behandlingsprogram.	3b. Personen påträffas med någon typ av narkotika eller har narkotika i blodet vid gripandet.	3c. Det framgår inte att personen har eller behandlas för ett alkoholmissbruk (snarare än narkotika).
4	4a. Personen har flera tidigare domar för narkotikabrott / ringa narkotikabrott.	4b. Något av de andra kriterierna uppfylls eller 3b är uppfyllt.	

Genomförandet

Kvantitativ data. Genom arbetets gång framkom att personer med i gruppen med narkotikamissbruk i högre grad verkade ha blivit dömda för brott förut. Det framkom också att förekomsten av tidigare domar verkade spela en viktig roll för valet av påföljd. Vi ville därför ta med tidigare domar som ytterligare en variabel. Då data inte var normalfördelad och därmed inte mötte kraven för ett parametriskt test och endast en person i gruppen med missbruk saknade

tidigare domar gick det inte att utföra en faktoriell ANOVA. Därmed var möjligheterna att undersöka relationen mellan narkotikamissbruk, tidigare domar och antal månader i fängelse begränsad. Därför gjordes två separata icke-parametriska test (Mann Whitney U). Ett Mann Whitney-test gjordes för att jämföra två grupper, en med narkotikamissbruk (N = 37) och en utan narkotikamissbruk (N = 51) med antal år i fängelse som beroende variabel. Det andra testet gjordes med samma stickprov men uppdelad i grupperna *tidigare domar* (N = 48) och *inga tidigare domar* (N = 40). För att utröna eventuella skillnader i typ av påföljd i förhållande till narkotikamissbruk gjordes ett χ^2 -test där påföljder för en grupp med narkotikamissbruk (N = 52) och en utan narkotikamissbruk (N = 52) jämfördes. Möjliga utfall var a) frikänd b) fängelse c) samhällstjänst d) böter e) skyddstillsyn med behandling f) rättspsykiatrisk vård. Samtliga test gjordes med α -nivå 0,05.

Kvalitativ data. Den kvalitativa innehållsanalysen genomfördes av den ena författaren (Löfstedt). Domarna lästes inledningsvis igenom grundligt för att skapa en helhetsbild av innehållet. De delar som ansågs vara relevanta för syftet kondenserades till mindre enheter och kopierades i ett nytt dokument. Bland dessa stycken, valdes de väsentliga meningsenheterna ut och innebörden tolkades, delades in i kategorier som skrevs in i en tabell för att få en översikt över datan. Därefter gjordes en analys av de delar som återkom i domarna som sedan delades in i huvudkategorier och senare underkategorier.

Förförståelse. Eftersom kvalitativa studier ofta kan variera är det svårt att finna entydiga regler för vad som kännetecknar en kvalitativ studie av god kvalitet. För att läsaren ska kunna bilda sig en egen uppfattning av forskningsprocessen är det viktigt att forskaren eller studenten beskriver hela processen och alla val som gjorts (Patel & Davidson, 2011). Förförståelse hos författaren är en del av forskningsprocessen man bör ta hänsyn till, detta då forskaren eller studentens egna erfarenheter påverkar tolkandet av objektet och slutligen huvudresultatet. Priebe och Landström (2012) menar att innan en studie påbörjas finns det kunskaper, värderingar och erfarenheter som forskaren eller studenten har med sig sedan tidigare. Man ska även ta hänsyn till den teoretiska bakgrund forskaren eller studenten har fått genom tidigare studier. Eftersom författaren av innehållsanalysen (Löfstedt) redan har kodat flertalet domar för interbedömarreliabiliteten i den kvantitativa delen kan en viss uppfattning av innehållet redan ha skapats och därmed påverkat tolkningen av ny information. Det bör nämnas att förförståelse kan ha en effekt även i den kvantitativa kodningen. Det gick i det här fallet inte att använda blinda kodare, vilket hade varit önskvärt. Men då koderna för missbruksvariabeln inte har lämnat något större utrymme för tolkning har risken inte bedömts vara så stor.

Resultat

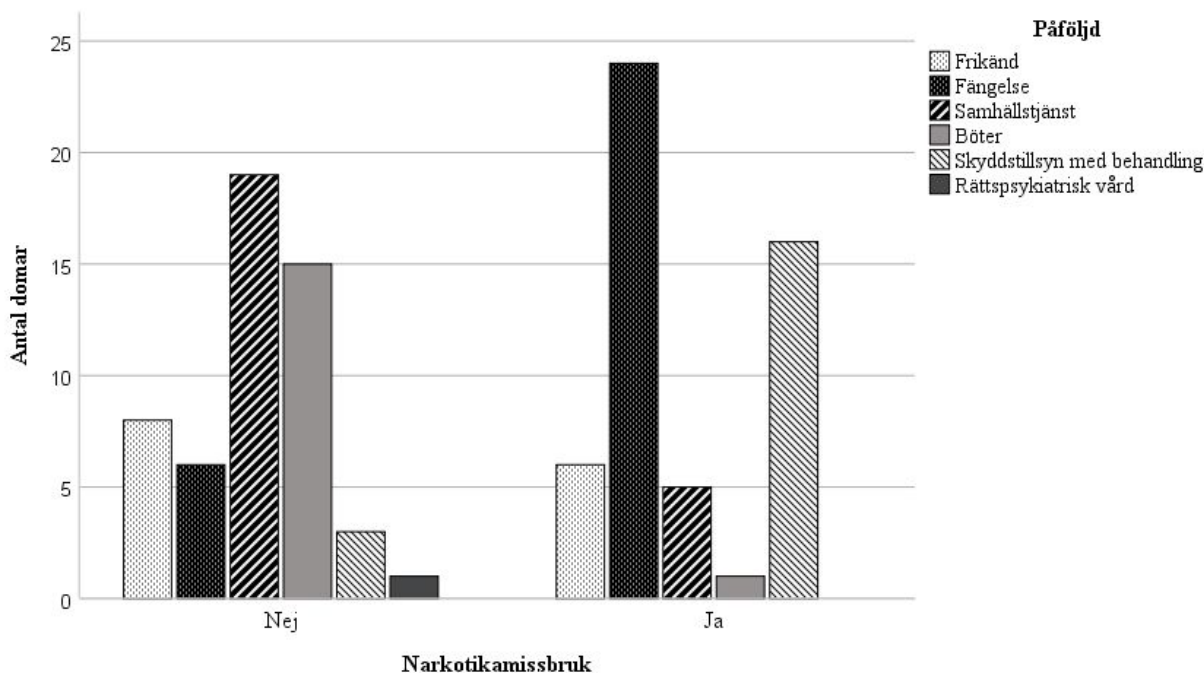
Kvantitativ analys

Enligt hypoteserna skulle det finnas en skillnad både i strafflängd och typ av påföljd mellan gärningspersoner med och utan narkotikamissbruk. Vi ville också undersöka i vilken grad förekomsten av tidigare domar påverkar påföljden. Det inledande Mann Whitney-testet visade på en signifikant skillnad i strafflängd mellan gruppen med narkotikamissbruk och utan narkotikamissbruk. Medelvärdet för antal månader i fängelse i gruppen utan narkotikamissbruk (N = 51) var 3,7 månader (s = 4,112) och motsvarande medelvärde i gruppen med narkotikamissbruk (N = 37) var 7,7 månader (s = 1,621), $Z = -2,57$, $\eta^2 = 0,08$, $p = ,010$. Resultatet stödjer alltså hypotesen att gärningspersoner med narkotikamissbruk får fler månader i fängelse än personer utan narkotikamissbruk.

Genom ett andra Mann Whitney-test fann vi att de deltagare som hade tidigare domar fick signifikant längre fängelsestraff jämfört med dem som inte hade några tidigare domar ($Z = -2,43$, $\eta^2 = 0,067$, $p = 0,015$). Tidigare domar var betydligt vanligare i gruppen med narkotikamissbruk (97,3 %) än i kontrollgruppen (29,73%), $\chi^2 (1, N = 74) = 36,44$, $V = 0,73$, $p < ,001$.

Jämförelsen för typ av påföljd visade en signifikant skillnad mellan grupperna med och utan narkotikamissbruk, $\chi^2 (5, N = 104) = 41,397$, $V = 0,63$, $p < ,001$. Beräkningen av standardiserade residualer visade att de celler (påföljder) i korstabellen som bidrog signifikant till resultatet var fängelse, samhällstjänst, böter och skyddstillsyn med behandling. 11,5% av gruppen utan narkotikamissbruk fick fängelsestraff medan motsvarande andel för gruppen med narkotikamissbruk var 46,2%. Böter och samhällstjänst var vanligt förekommande i kontrollgruppen (28,8% respektive 36,5%) men mindre vanligt i gruppen med narkotikamissbruk (1,9% respektive 9,6%). Skyddstillsyn med särskild föreskrift om behandling var å andra sidan vanligt i gruppen med narkotikamissbruk (30,8%) men inte i kontrollgruppen (1,9%). Vi fann alltså stöd även för den andra hypotesen, att förekomsten av narkotikamissbruk hos gärningspersonen påverkar valet av påföljd och att personer med narkotikamissbruk döms till fängelse i högre grad än personer utan narkotikamissbruk. I figuren nedan visas skillnaden i påföljd mellan grupperna (i antal).

Figur 1



Figur 1. Diagrammet visar skillnader i påföljd för personer med och utan narkotikamissbruk.

Kvalitativ innehållsanalys

Genom en kvalitativ innehållsanalys av tingsrättsdomarna skapades tre huvudkategorier, 1) Narkotikamissbruk i relation till påföljd; 2) Narkotikamissbruk som förmildrande eller försvårande för påföljd; 3) Syfte med påföljd, samt ett antal underkategorier som presenteras nedan. Syftet är att visa hur tingsrätten diskuterar narkotikamissbruk hos gärningspersonen när de dömer ut påföljd. I samband med kategorierna kommer även kortare citat presenteras där tingsrätten uttalar sig om narkotikamissbruk för att visa på olika typer av resonemang tingsrätten för gällande missbruk hos gärningspersonen i relation till vilken påföljd som ska dömas ut.

1. Narkotikamissbruk i relation till påföljd. Här nedan presenteras huruvida missbruket tas upp som den faktor vilket lett till en kriminell livsstil och vad som anses vara lösningen för att förebygga ytterligare brottslighet. I kategorierna beskrivs när tingsrätten anser att de behöver skydda samhället från ytterligare brottslighet genom stöd och kontroll eller när personens bör rehabiliteras från sitt narkotikamissbruk för att förebygga ny brottslighet. Vad som krävs av gärningspersonen för att få en förmildrande påföljd är också en del av analysen nedan.

Utifrån denna huvudkategori kunde tre underkategorier urskiljas som beskriver vilka delar tingsrätten tar hänsyn till när påföljd ska bestämmas.

Återfallsrisk. Den här kategorin väcker frågan kring vilken typ av återfallsrisk i brottslighet som framställs i domarna. Hur beskrivs personens livsstil i domarna - lever personen i fråga under ordnade förhållanden eller lever individen ett brottsalstrande liv som innebär ett behov av fängelse eller övervakning för att förhindra ytterligare brottslighet? I en av domarna beskrivs det som att risken för "generell kriminalitet" bedöms som hög och åtgärder mot detta bör sättas in, vad det innebär och vilka åtgärder framgår dock inte. "Ordnade" förhållanden beskrivs ofta som att personen har ett jobb, utbildning och personer i omgivningen som kan stötta vid behov. Dessa personer anses utifrån tingsrättens bedömning mer lämpliga för samhällstjänst och böter snarare än skyddstillsyn eller fängelse. Detta kan antyda att personer som saknar ett socialt nätverk eller inte har möjlighet att få jobb riskerar att få högre straff än de som lever i en ordnad tillvaro. Även förekomsten av tidigare domar diskuteras som en del av personens recidivrisk och tas upp som en faktor när påföljd ska bestämmas. Följande citat illustrerar återfallsrisk:

#7- "Personen har gjort en stor livsstilsförändring och numera lever under ordnade förhållanden. Han bor numera i hus med sin sambo, har fått barn, arbetar som timanställd vid ett jordbruk med goda vitsord samt har slutat bruka alkohol och narkotika. "

#11- "Kriminalvården har sammanfattningsvis anfört att risken för generell kriminalitet bedöms som hög. Inom ramen för den pågående skyddstillsynen finns det planering för åtgärder mot missbruk och generell kriminalitet."

#2- "Med anledning av missbruk av narkotika görs i yttrandet bedömningen att risken för återfall i kriminalitet är förhöjd och att ett övervakningsbehov föreligger."

Egen motivation till en livsförändring. Att gärningspersonen själv ska ha viljan att ta sig ur sitt narkotikamissbruk och förändra sin livsstil är utmärkande för de domar där personer får skyddstillsyn med behandling istället för fängelse. Tingsrätten menar att personen själv bör vara hjälpsökande och ha viljan att genomgå en behandling för att kunna få skyddstillsyn med behandling och undgå fängelse om detta finns i straffskalan. Personen ska själva ha uttryckt en vilja att förändras alternativt ha ställt sig positiv till en föreslagen behandlingsplan. Något som framkommer i flera domar är dock att vårdplanen isåfall måste ses "som adekvat och tillräckligt ingripande". Vad som menas med detta beskrivs inte mer ingående.

#3 - "Frivården konstaterar i ett ingivet yttrande att **² nu uttrycker en stark önskan om

² Vi har valt att censurera personnamn och ersatt dem med ** i citat från domarna.

förändring och är hjälpsökande, vilket han tidigare inte varit på samma sätt. Det finns enligt frivården ett behov av en längre behandling på en institution som har kompetens att ge ** en behandling för hans missbruk men också kan ge honom kunskap i att hantera sin ADHD.”

Frivårdens yttrande. Det verkar inte finnas några enhetliga riktlinjer när skyddstillsyn med behandling ska dömas ut eller när fängelse ska dömas ut, utan här verkar frivårdens yttrande ha en betydande roll i bedömningen av påföljd. Frivården är den instans som har ansvar för de påföljder som sker utanför anstalterna, den öppna delen av kriminalvården. Handläggaren som utför arbetet inom frivården har benämningen frivårdsinspektör. Dessa personer har oftast socionomutbildning eller likvärdig utbildning såsom beteendevetenskaplig utbildning (Kriminalvården, 2011). I domarna framkom att frivårdens yttrande är av stor vikt när det kommer till individens chanser att få skyddstillsyn eller samhällstjänst i förening med s.k. kontraktsvård, snarare än fängelse. I de domar där frivården yttrat sig om ett vårdbehov men där personen själv inte är motiverad till förändring har personen inte fått behandling i samma utsträckning. Mer detaljerat om hur frivården gör sina bedömningar gällande vård av narkotikamissbruk framkommer ej i analysen av domarna.

#8 - “Frivårdens bedömning är att ** är i ett stort behov av behandling mot drogmissbruk. Frivården har mot bakgrund av detta utarbetat en vårdplan som innebär sex månaders behandling på behandlingshem i Sävik.”

#11 - “Enligt frivården kan han inom ramen för en skyddstillsyn utöver behandling ges stöd för att förändra sina kriminella tankemönster samt få en lekmanövervakare utanför kontorstid.”

2. Narkotikamissbruk som förmildrande eller försvårande för påföljd. Utifrån de 11 domarna kunde det urskiljas att personens missbruksproblematik tas upp och bedöms i förhållande till vilken påföljd som ska bestämmas. I denna kategori undersöks frågan om missbruk ses som en förmildrande eller försvårande omständighet i relation till vilken påföljd gärningspersonen får. Misshandel är ett brott som tillhör den kategori där utgångspunkten är att påföljden ska bestämmas till fängelse. Det krävs därför särskilda skäl att välja en icke frihetsberövande påföljd. Eftersom tingsrätten själva uttalar att fängelse ska ses som en mer straffande åtgärd kan man dra slutsatsen att skyddstillsyn räknas som en mildare påföljd för misshandelsbrott. Domarna visar överlag att tingsrätten tar upp missbruk som en bidragande faktor kopplad till de begångna brottet/brotten. Det saknas dock ofta en förklaring till varför brottet anses relatera till narkotikamissbruk eller inte. Det finns heller ingen beskrivning av vad som menas med missbruksrelaterad brottslighet.

#1- “Brottsligheten framstår inte som missbruksrelaterad. Under sådana förhållanden, föreligger särskilda skäl att bestämma påföljden till fängelse.”

#6 - “Det är uppenbart att brotten har en koppling till missbruk och att påföljden skyddstillsyn bäst kan

bidra till att personen avhåller sig från fortsatt brottslighet. Med hänsyn till den påbörjade missbruksbehandlingen föreligger särskilda skäl, trots misshandelsbrottets art, att i stället för fängelse bestämma påföljden till skyddstillsyn, som bör förenas med de föreskrifter som frivården föreslagit och som framgår av domslutet.”

#5 - “När det är fråga om brottslighet av denna art och med ett sådant straffvärde krävs det särskilda skäl för att döma till något annat än fängelse. Ett sådant skäl kan vara att gärningsmannen samtycker till att genomgå en behandling enligt en särskild behandlingsplan för att åtgärda ett särskilt förhållande som i väsentlig grad bidragit till att brottet begåtts.”

Missbruk i relation till psykisk sjukdom/ohälsa. I den här kategorin diskuteras missbruk i relation till psykisk sjukdom och ohälsa. Detta är en intressant fråga då personer som lider av olika typer av psykiska besvär ofta bedöms av tingsrätten som mindre ansvariga för sitt handlande. Detta då de anses ha lidit av sinnesförvirring vid tillfället för brottet och därmed inte kunnat förstå eller kontrollera sina handlingar. Detta väcker frågan om missbruk ska ses som en sjukdom eller ett självförvällat tillstånd när det kommer till rättsliga bedömningar? I domarna kan man se att det inte verkar finnas enhetliga riktlinjer när det kommer till ansvarsfrågan utan de analyserade domarna visar på motstridande argument. Tingsrätterna tar i vissa fall upp missbruk som en omständighet vilken talar emot fängelse som påföljd, men samtidigt att “självvald” berusning inte kan leda till någon strafflindring.

#9 - "Det finns inget i den rättspsykiatriska utredningen som tyder på att hon ska ha haft svårt att kontrollera sitt handlande, eller inte förstått vad hon gjort, på grund av någon psykisk särart. Förklaringen till det inträffade ligger i stället troligen till stor del i hennes självvalda berusning av alkohol och läkemedel, och det är inget som kan leda till strafflindring".

#11- “Ett par omständigheter talar dock mot en fängelsepåföljd. Såvitt framkommit är personen beroende av narkotika. Hon har därutöver diagnostiserats som bipolär.”

3. Syfte med påföljd. I den här kategorin undersöks hur tingsrätterna diskuterar syftet med påföljden - är det att skydda samhället, straffa individen eller förändra brottsligt beteende? Här väcks frågan kring på vilket sätt man bedömer gärningspersonen, är det som offer för samhällets strukturer eller är det individens eget ansvar och därmed bör hen straffas? En del av domarna visar att behovet av att straffa personen för brottet väger mer än individens behov av behandling. För att en person ska få behandling för sitt narkotikamissbruk måste behandlingen ses som en “tillräckligt ingripande reaktion” på brottet. Utifrån de analyserade domarna ses ofta aktuella vårdplaner inte som tillräckliga för att ersätta fängelse. När tingsrätten diskuterar kring personens behov av vård står det ofta i relation till hur pass grovt brottet är. Detta kan tolkas som att tingsrätten har behov av att straffa en person för sina gärningar trots att frivården, personen själv eller till och med tingsrätten själva uttalar att hen har ett stort vårdbehov.

#10 - "En förutsättning för att ersätta fängelsestraffet med den föreslagna behandlingen är dock att den kan anses vara en tillräckligt ingripande reaktion på brottet."

#8 - "Tingsrätten delar frivårdens bedömning om att personen har ett mycket uttalat vårdbehov. Enligt rättens mening framstår vårdplanen som adekvat och tillräckligt ingripande."

Diskussion

Resultaten visade en tydlig skillnad i typ av påföljd mellan gärningspersoner med och utan narkotikamissbruk. Personer med narkotikamissbruk tenderade att få fängelsestraff eller skyddstillsyn med behandling medan personer utan narkotikamissbruk fick böter eller samhällstjänst. Skyddstillsyn dömdes i vissa fall även ut till personer utan narkotikamissbruk men då kombinerat med samhällstjänst eller i vissa fall böter men detta förekommer inte som en kategori i den kvantitativa analysen av domarna. Den stora skillnaden mellan grupperna i hur många som fick skyddstillsyn antas delvis bero på att fall där gärningspersonen uppgavs ha ett alkoholmissbruk eller en psykisk sjukdom exkluderades. Vidare framkom en signifikant skillnad i längden på fängelsestraff mellan grupperna, där personer med narkotikamissbruk i genomsnitt fick betydligt längre straff. En viktig faktor i detta tycks dock vara förekomsten av tidigare domar, vilket enligt den kvantitativa analysen är vanligare hos personer med narkotikamissbruk. Att tidigare domar är en viktig faktor i bedömningen av återfallsrisk framkommer i tidigare forskning (Steen, Engen & Gainey, 1999) och får även stöd i den kvalitativa innehållsanalysen. Det bekräftas ytterligare av den kvantitativa analysen som visade att personer med tidigare domar fick längre fängelsestraff.

Innehållsanalysen antyder att personens egen motivation att förändra sin livsstil är avgörande för om personen får behandling eller inte. Detta kan vara ett resultat av samhällets syn på narkotikamissbruk som påverkar individuellt beslutsfattande i tingsrätten. Inom vård och behandling av missbrukare verkar det ofta finnas en föreställning om att den som inte själv kan hålla sig drogfri (återfall under behandling) inte är tillräckligt motiverad och därmed inte har rätt till fortsatt vård (Boman & Linder, 2012, 27 december). Detta är ett paradoxalt resonemang då personer som söker vård ofta gör det för att de inte klarar att ta sig ur missbruket på egen hand. I tingsrättsdomar anses de personer som inte lever under "ordnade förhållanden" löper större risk för återfall i brott och därför behöva institutionaliseras snarare än utföra samhällstjänst. Detta antyder att personer som saknar ett socialt nätverk eller inte har möjlighet att få jobb riskerar att få högre straff än de som lever i en ordnad tillvaro. Den kvantitativa analysen visade i linje med detta att personer med narkotikamissbruk tenderar att få antingen fängelsestraff eller skyddstillsyn med särskild föreskrift om behandling medan personer utan narkotikamissbruk i högre grad får böter eller samhällstjänst. I genomgången av domarna för den kvantitativa

kodningen framkom ett mönster där personer som misshandlat sin partner och visar tecken på att det kommer upprepas bedöms ha låg återfallsrisk därför att de lever under “ordnade förhållanden” och inte har någon missbruksproblematik. De bedöms ofta därför vara lämpliga för samhällstjänst. Detta är inte ett resultat i sig men kan vara intressant att utforska vidare då det indikerar att personer med jobb och ett socialt nätverk anses mindre kapabla att återfalla i brott. Det kan alltså finnas en aspekt av social ställning eller klass i bedömningen av recidivrisk.

Syftet med rätts- och domstolsväsendet

Gärningspersoner med många tidigare domar har ofta ett substansmissbruk. Av de personer som lagförts fem gånger eller fler under en femårsperiod är nära åtta av tio dömda för ringa narkotikabrott (Brå 2014). Brottsrubriceringen ringa narkotikabrott rör sig i stort sett bara om eget bruk, detta tyder på att gärningspersoner med många lagföringar i stor utsträckning är personer som har ett pågående narkotikamissbruk (Brå, 2017). Den kvantitativa analysen visade att personer i gruppen med narkotikamissbruk betydligt oftare hade tidigare domar jämfört med personer utan missbruk. I innehållsanalysen framkom att vård och behandlingsplaner föreslagna av frivården i många fall väljs bort då de inte anses vara “tillräckligt ingripande” åtgärder. Det verkar alltså finnas en avvägning mellan individens vårdbehov och behovet av att straffa personen. Det verkar samtidigt finnas en uppfattning om att brottsligheten kan vara sammankopplad med narkotikamissbruket och att behandling därför kan ha en preventiv effekt. En studie av Bäckman, Estrada och Nilsson (2017) visar att missbruk är centralt både för återfall i brott och för rehabilitering av brottslingar. Här uppstår frågan om vad som är det övergripande syftet med rätts- och domstolsväsendet, att straffa, skydda allmänheten, förebygga brott eller rehabilitera. Avvägningen mellan dessa ofta motstridiga syften är förstås svår. Sverige har generellt valt en mer retributiv och kontrollerande ansats i arbetet mot narkotikamissbruk än många andra europeiska länder (Lenke & Olsson, 2002). Enligt kriminalvården är dock prevention och rehabilitering viktiga mål med påföljden. Så här skriver kriminalvården (2016) om arbetet med verkställighetsplaner:

“Alla klienter som är dömda till kriminalvårdspåföljd ska som huvudregel ha en individuell plan för verkställigheten, en så kallad verkställighetsplan (VSP). Syftet med verkställighetsplanen är att använda tiden i Kriminalvården till insatser som ska minska risken för återfall i brott. Den ska bidra till att påföljden verkställs på ett säkert, humant och effektivt sätt, att förebygga återfall i brott samt att underlätta återanpassningen i samhället. En verkställighetsplan för en klient intagen i anstalt ska också inriktas till att motverka negativa följder av frihetsberövandet.” (Kriminalvården, 2016, s. 17)

Att personer med narkotikamissbruk tenderar att återfalla i brott i större utsträckning än personer utan narkotikamissbruk är problematiskt då det indikerar att rättssystemet kanske brister någonstans i behandlingen av dessa personer. Samtidigt får man inte glömma att frågan om hur rätten ska agera i bedömningen av återfallsbrottslingar med narkotikamissbruk är komplex. Grunden för en missbrukaridentitet etableras ofta tidigt i livet och är svår att bryta med då den för många utgör en nedåtgående spiral där faktorer som dålig självkänsla och en negativ självbild, destruktivt beteende och omvärldens reaktioner samverkar och förstärker varandra (Goldberg, 2001). Vidare antyder stämplingsteorin att kontakter med rättssystemet leder till känslor av stigmatisering, vilket kan ha en kontraproduktiv effekt och öka återfallsrisken snarare än avskräcka från upprepad brottslighet (Becker, 1966; Braithwaite, 1989; Lemert, 1972). Kanske behövs det mer forskning för att utreda hur rätten ska förhålla sig till den negativa spiral av stämpling, brott och missbruk som många riskerar att hamna i. Detta verkar särskilt viktigt med tanke på att en stor del av alla som döms för brott har ett narkotikamissbruk (Kriminalvården, 2015).

Bäckman, Estrada och Lemert (2017) menar att Sveriges hårda tag mot narkotika i praktiken lett till en kriminalisering inte bara av narkotika utan av personer som brukar narkotika. Vidare menar de att svensk narkotikapolitik lett till en strukturell stigmatisering av personer med drogproblem. Stigmatisering och marginalisering av narkotikamissbrukare kan ha en kontraproduktiv effekt i relation till brottsprevention då det kan göra det svårare för individer att hitta legitima alternativ till ett liv med droger och kriminalitet (Laub & Sampson (2003). Det kan också bidra till en negativ bild av personer med narkotikamissbruk som färgar bedömningar av individer som anses tillhöra den kategorin.

Inverkan av stereotyper på rättsligt beslutsfattande

Tidigare forskning visar att stereotyper kring narkotikamissbruk kan påverka domstolsbeslut (Spohn & Sample, 2013; Steen m.fl., 2005; Steen, Engen & Gainey, 1999). Detta kan vara en förklaring till varför valet av påföljd skiljer sig så pass mellan personer med narkotikamissbruk och utan narkotikamissbruk. De rättsliga beslutsfattarnas förväntningar på personer med narkotikamissbruk kan tänkas informera deras beslut kring påföljder. Ett exempel på sådana förväntningar skulle kunna vara idén som framkom i innehållsanalysen om att individen måste vara tillräckligt motiverad för att kunna tillgodogöra sig behandling för sitt missbruk. Detta skulle kunna leda till att behandling väljs bort som påföljd till förmån för en mer "ingripande" åtgärd (eftersom det ändå inte tjänar något till att behandla någon som saknar motivation att bli fri från sitt missbruk). Ett annat exempel från innehållsanalysen skulle kunna vara hur missbruk relaterar till ordnade eller oordnade livsförhållanden. Det verkar i domarna som undersökts finnas en koppling mellan begreppet "oordnade förhållanden" och

narkotikamissbruk. Det är möjligt att missbruksbegreppet i många fall automatiskt associeras till “oordnade” sociala förhållanden och att det informerar beslutet om påföljd.

Utbildning och riktlinjer

Det behövs generellt mer forskning kring rättsliga bedömningar av personer med missbruk. Sådan forskning kan lägga grunden för en utveckling av nationella riktlinjer kring hanteringen av sådana fall i den mån det är möjligt att genomföra. Att bedömningen görs på samma grunder i alla landets domstolar är avgörande med tanke på hur stor del av dem som döms för brott som har en missbruksproblematik. Det verkar också behövas en diskussion kring rehabilitering och behandlingsmöjligheter för dem som återfaller i brott. Dels för att de ofta bedöms ha ett stort vårdbehov. Dels i brottspreventivt syfte då personer med narkotikamissbruk i hög grad återfaller i brott och brottsligheten ofta bedöms vara missbruksrelaterad. Även utbildning i tingsrätter kring bias och fördomar bör övervägas för att säkerställa alla personers likhet inför lagen då studier visar att medvetenheten om fördomar och bias minskar effekten av dem (Lindholm & Yourstone Cederwall, 2013).

Begränsningar

En begränsning i denna uppsats är att grupperna inte matchades för hur många brott de åtalats för i samband med det huvudsakliga misshandelsbrottet. Detta var inte möjligt att göra på grund av tidsbegränsning. Gruppen med narkotikamissbruk åtalades oftare för fler brott utöver misshandeln än kontrollgruppen. Detta innebär att resultatet antagligen är påverkat av hur många brott personerna åtalades för vid tillfället utöver förekomsten av narkotikamissbruk. I båda grupperna var dock misshandel det grävsta brottet och grupperna matchades för hur pass grova misshandelsbrotten var (ringa, av normalgraden eller grovt). Brott som var vanligt förekommande utöver misshandel i domarna var ringa narkotikabrott, olaga hot, rattfylleri, olovlig körning och snatteri. Analys-möjligheterna begränsades av det faktum att datan inte var normalfördelad och vi fick välja icke-parametriska test. Å andra sidan hade normalfördelning sannolikt inte uppstått oavsett hur stort stickprovet hade varit då kurvan visade en stadig minskning av antal fall ju fler månader det rörde sig om. Frågeställningen är viktig och behöver undersökas oavsett analysmetod.

Förslag på framtida forskning

Rättsligt beslutsfattande är ett komplext område och det finns många faktorer som påverkar de bedömningar som görs i domstolen. För att kunna dra några slutsatser kring orsaker och samband behövs mer forskning kring den stereotypa bilden av personer med narkotikamissbruk och medföljande typ-script samt hur den influerar rättsligt beslutsfattande. Ett typ-script för personer med narkotikamissbruk kan antas samspela med andra typ-script eller sociala kategorier, utifrån faktorer som kön och etnicitet, vilket framkommer i tidigare forskning (Hill, Harris & Miller, 1985; Sealock & Simpson, 1998). Det är därför viktigt att beakta intersektionalitet när inverkan av stereotyper på bedömningar av människor diskuteras. I den här uppsatsen var syftet främst att undersöka om det alls fanns någon skillnad i bedömningen av personer med och utan narkotikamissbruk, vi renodlade därför analysen till det mest grundläggande för den inledande frågeställningen. Men i framtida forskning om bedömningar av gärningspersoner med narkotikamissbruk borde betydelsen av kön och etnicitet och eventuellt andra sociala kategoriseringar vägas in. Ett annat förslag på framtida forskning är en jämförelse av utfall i påföljd/strafflängd mellan flera brottstyper utifrån narkotikamissbruk för att se om dessa skiljer sig åt. I den här uppsatsen jämfördes gruppen med narkotikamissbruk med en grupp utan missbruk. Det skulle vara intressant att i framtida studier inkludera ytterligare en eller flera grupper, en med alkoholmissbruk och en med psykisk ohälsa för att se om dessa grupper skulle skilja sig från gruppen med narkotikamissbruk. Eftersom det ofta finns en samsjuklighet skulle det också vara intressant att studera bedömningen av fall där missbruk förekommer i kombination med andra typer av psykiska diagnoser. I samband med det skulle en kvalitativ analys av hur dessa faktorer diskuteras i domarna kunna utföras. Ett förslag på en experimentell studie skulle kunna vara att utbilda en grupp i tingsrätten kring bias och fördomar relaterat till beslutsfattande som sedan jämförs en kontrollgrupp som inte fått denna utbildning för att se om den gett något resultat.

Slutord

Sammantaget visar uppsatsen att detta område behöver mer forskning, vilket kan lägga grunden till utveckling av utbildning och nationella riktlinjer kring hur man bör ta ställning i mål där gärningspersonen har en missbruksproblematik. Genom att uppmärksamma de problem som finns kring stereotyper och bias i förhållande till rättsligt beslutsfattande kan man också minska effekten av dem (Lindholm & Yourstone Cederwall, 2013). I slutändan är det en fråga om allas likhet inför lagen. Utan riktlinjer och utbildning finns en risk att personer med narkotikamissbruk bedöms hårdare och hamnar i en ond spiral av fängelsedomar och fortsatt missbruk, något som varken gynnar samhället eller individen.

Referenser

- Ahola, A., Christianson, S. Å., & Hellström, Å. (2009). Justice needs a blindfold: Effects of gender and attractiveness on prison sentences and attributions of personal characteristics in a judicial process. *Psychiatry, Psychology, and Law*, 16, 90–100.
- Ahola, A., Hellström, S. Å., & Christianson, S. (2010). Is justice really blind? Effects of crime descriptions, defendant gender and appearance, and legal practitioner gender on sentences and defendant evaluations in a mock trial. *Psychiatry, Psychology and Law*, 17(2), 304-324.
- American Psychiatric Association. (1994). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (4 upplagan)*. Washington, DC: American Psychiatric Association.
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5 upplagan)*. Washington DC: American Psychiatric Association.
- Appleby, S. (2015). *Guilty stereotypes: the social psychology of race and suspicion in police interviews and interrogations* (doktorsavhandling i psykologi, City University of New York). New York: ProQuest LLC.
- Arce, R., Fariña, F., Novo, M., & Seijo, D. (2001). Judges' decision-making from within. I R. Roesch, R. R. Corrado & R. J. Dempster (red:er.), *Psychology in the courts: international advances in knowledge* (ss. 195-206). New York: Routledge.
- Ask, K., & Landström, S. (2010). Why emotions matter: Expectancy violation and affective response mediate the emotional victim effect. *Law and Human Behavior*, 34(5), 392-401.
- Askew, R., & Salinas, M. (2018). Status, stigma and stereotype: How drug takers and drug suppliers avoid negative labelling by virtue of their 'conventional' and 'law-abiding' lives. *Criminology & Criminal Justice*, 1(17).
- Becker, H. (1963) *Outsiders*. Glencoe, IL: Free Press.
- Bennett, W. L., & Feldman, M. S. (1981). *Reconstructing Reality in the Courtroom*. London: Tavistock.
- Bishop, D. & Feld, B. (2011). *The Oxford Handbook of Juvenile Crime and Juvenile Justice*. New York: Oxford University Press.
- Boman, M., & Linder, T. (2012, 27 december). Missbrukare nekas nödvändig behandling. *Svenska Dagbladet*. Hämtad 2018-06-10 från: <https://www.svd.se/missbrukare-nekas-nodvandig-behandling>.
- Boyd, S. (2002) Media constructions of illegal drugs, users, and sellers: A closer look at traffic. *International Journal of Drug Policy* 13, 397–407.
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2014). *Kriminalstatistik 2014*. Rapport 2015:16. Stockholm: Brottsförebyggande rådet
- Brottsförebyggande rådet, Brå (2017). *Brottsutvecklingen i Sverige fram till år 2015*. Rapport 2017:5. Stockholm: Brottsförebyggande rådet
- Bäckman, O., Estrada, F., & Nilsson, A. (2017). Substance abuse, crime and the life course. I A. Blokland & V. Van der Geest (red:er.), *The Routledge International Handbook of Life-Course Criminology* (ss. 342-359). Abingdon: Routledge.
- Chapman, G., & Johnson, E. (2002). Incorporating the irrelevant: Anchors in judgements of belief and values. I T. Gilovich, D. W. Griffin., & D. Kahneman (red:er.), *The psychology of Intuitive judgement* (ss. 120-138). New York: Cambridge University Press.

- Creswell, J. W. (2011). *Designing and conducting mixed methods research*. Thousand Oaks: SAGE.
- Dannefer, D., & Schutt, R. (1982). Race and juvenile justice processing in court and police agencies. *American Journal of Sociology*, 87(5), 1113-1132.
- Dahlborg-Lyckhage, E. (2012). Att analysera berättelser. I F. Friberg (red.), *Dags för uppsats – vägledning för litteraturbaserade examensarbeten*. Lund: Studentlitteratur.
- Evans, J., & Schreiber, C. N. (2010). Mock jurors' perceptions of identifications made by intoxicated eyewitnesses. *Psychology, Crime & Law*, 16(3), 191-210.
- Franklin, C. A., & Fearn, N. E. (2008). Gender, race and formal court decision-making outcomes: chivalry / paternalism, conflict theory or gender conflict? *Journal of Criminology*, 36, 279-90.
- Goldberg, T. (2001). Becoming a problematic consumer of narcotics. *Substance Use and Misuse*, 36(9-10), 1297-1322.
- Goodman-Delahunty, J., & Graham, K. (2011). The influence of victim intoxication and victim attire on police responses to sexual assault. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 8(1), 22-40.
- Granhag, P. A., & Stridbeck, U. (2010). Psychological perspectives on the evaluation of evidence. I P. A. Granhag (red.), *Forensic Psychology in Context: Nordic and international approaches* (ss. 191-209). New York: Routledge.
- Granhag, P. A., & Ask, K. (2008). Psykologiska perspektiv på bevisvärdering. I P. A. Granhag & S. Å. Christianson (Red.), *Handbok i rättspsykologi* (s. 407-22). Stockholm: Liber.
- Hanson, W. E., Creswell, J. W., Plano Clark, V. L., Petska, K. S., Creswell, J. D., Hansen, J. C., ..., & Ponterotto, J. G. (2005). Mixed Methods Research Designs in Counseling Psychology. *Journal of Counseling Psychology*, 52(2), 224-235.
- Harris, A. R. (1993). Gender and race in the theory of deviant type-scripts. *Sociological Inquiry*, 63, 166-201.
- Harris, A. R. (1977). Sex and theories of deviance: toward a functional theory of deviant type-scripts. *American Sociological Review*, 42(3), 3.
- Harris, A. R., & Hill, G. D. (1986). Bias in status processing decisions. I A.R. Harris (Red.), *Rationality and Collective Belief* (ss. 1-89). New Jersey: Ablex.
- Hildebrand Karlén, M., Roos af Hjelmsäter, E., Fahlke, C., Granhag, P., & Söderpalm Gordh, A. (2017). Alcohol intoxicated witnesses: Perception of aggression and guilt in intimate Partner Violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 32(22), 3448-3474.
- Hill, G.D., Harris, A.R., & Miller, J.L. (1985). The etiology of bias: Social heuristics and rational decision making in deviance processing. *Journal of Research in Crime and Delinquency* 22, 135-62.
- Jeffries, S., Fletcher, G., & Newbold, G. (2003) Pathways to sex-based differentiation in criminal court sentencing, *Criminology*, 41, 329-53.
- Kapardis, A. (1997) *Psychology and Law. A Critical Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Korva, N., Porter, S., O'Connor, B., Shaw, J., & Brinke, L. (2013). Dangerous decisions: Influence of juror attitudes and defendant appearance on legal decision-making. *Psychiatry, Psychology and Law*, 20(3), 384-398.
- Kriminalvården. (2011). *Om frivård*. Hämtad 2018-05-05, från: <http://www.kriminalvarden.se/sv/Frivard/Om-frivard/>

- Kriminalvården. (2015). *Narkotikaberoende och psykisk störning*. Norrköping: Kriminalvården.
- Kriminalvården. (2016). *Kriminalvård och statistik*. Norrköping: Kriminalvården.
- Laub, J., & Sampson, R. (2003). *Shared beginnings, divergent lives. Delinquent boys to age 70*. Cambridge: Harvard University Press.
- Lenke, L., & Olsson, B. (2002). Swedish drug policy in the twenty-first century: A policy model going astray. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 582(1), 64–79.
- Levett, L. M., Danielsen, E. M., Bull Kovera, M., & Cutler, B. L. (2005). The psychology of jury and juror decision making. I N. Brewer & K. Williams (red:er.), *Psychology and Law: An empirical Perspective* (ss. 365-406). New York: Guilford Press.
- Lindesmith, A. (1940). Dope fiend mythology. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 31(2), 199-208.
- Lindholm, T. (2005). Group-based biases and validity in eyewitness credibility judgments: examining effects of witness ethnicity and presentation modality. *Journal of Applied Social Psychology*, 35(7), 1474-1501.
- Lindholm, T. (2010). Validity in judgments of high- and low-accurate witnesses of own and other ethnic groups. *Legal and Criminological Psychology*, 13(1), 107-121.
- Lindholm, T., & Yourstone Cederwall, J. (2013). Ethnicity and gender biases in the courtroom. I P. A. Granhag (red.) *Forensic Psychology in context: Nordic and international approaches*(ss. 228-246). New York: Routledge.
- Liska, A. E., & Tausig, M. (1979). Theoretical implications of social class and racial differentials in legal decision-making for juveniles. *Sociological Quarterly* 20, 197-207.
- Lofland, J. (1969). *Deviance and Identity*. New Jersey: Prentice Hall.
- Luleå tingsrätt (2017). Luleå tingsrätt dom 2017-05-02 i mål nr B 712-17.
- Magnussen, S., & Wessel, E. (2010) Displayed emotions in court: effects on credibility judgements. I P. A. Granhag (red.), *Forensic Psychology in Context: Nordic and international approaches* (ss. 247-263). New York: Routledge.
- Patel, R., & Davidson, B. (2011). *Forskningsmetodikens grunder – Att planera, genomföra och rapportera en undersökning*. Lund: Studentlitteratur.
- Pennington, N., & Hastie, R. (1993). The story model for jury decision making. I R. Hastie (red.), *Inside the Juror: The Psychology of Juror Decision Making* (ss.192-221). New York: Cambridge University Press.
- Priebe, G., & Landström, C. (2012). Den vetenskapliga kunskapens möjligheter och begränsningar-grundläggande vetenskapsteori. I I. M. Henricson (red.), *Vetenskaplig teori och metod: från idé till examination inom omvårdnad* (ss.98-113). Lund: Studentlitteratur.
- Reasons, C. (1976). Images of crime and the criminal: The dope fiend mythology. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 13(2), 133-144.
- Sealock M. D., & Simpson, S. S. (1998). Unraveling bias in arrest decisions: The role of juvenile offender type scripts. *Justice quarterly*, 15, 427-57.
- Schelin, L. (2007). *Bevisvärdering av utsagor i brottmål*, (omarbetning) uppl. 1:3,(s.114) Stockholm: Nordstedt Juridik.
- Schank, R. C. (1982). *Dynamic Memory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shur, E. M. (1971). *Labeling Deviant Behaviour: Its sociological implications*. New York: Harper and Row.

- Simmons, J. (1965). Public Stereotypes of Deviants. *Social Problems*, 13(2), 223-232.
- Spohn, C., & Sample, L. (2013). The dangerous drug offender in federal court. *Crime & Delinquency*, 59(1), 3-31.
- Spohn, C. C., Kim, B., Belenko, S., & Brennan, P. K. (2014). The direct and indirect effects of offender drug use on federal sentencing outcomes. *Journal of Quantitative Criminology*, 30(3), 549-576.
- Sporer, S. L. (2004). Reality monitoring and detection of deception. I P. A. Granhag & L. A. Strömwall (red:er.), *The Deception of Detection in Forensic Contexts* (ss.64-102). Cambridge: Cambridge university press.
- Steen, S., Engen, R. L., & Gainey, R. R. (1999). *The impact of race and ethnicity on charging and sentencing processes for drug offenders in three counties of Washington state* (Examens-uppsats, Washington State Minority and Justice Commission). Washington: Washington State Supreme Court.
- Steen, S., Engen, R. L., & Gainey, R. R. (2005). Images of danger and culpability: Racial stereotyping, case processing, and criminal sentencing. *Criminology*, 43, 435-468.
- Strömwall, L. A. (2010) Assessing reliability by analysing the verbal content: the case of Sweden. I P. A. Granhag (red.), *Forensic Psychology in Context: Nordic and international approaches* (ss. 264-80). New York: Routledge.
- Triplett, R. (1993). The conflict perspective, symbolic interactionism, and the status characteristics hypothesis. *Justice Quarterly*, 10(4), 541-558.
- United Nations Office on Drugs and Crime. (2015). *World Drug Report*. Wien: United Nations publication.
- Wall, A., & Schuller, R. A. (2000). Sexual assault and defendant/victim intoxication: Jurors' perceptions of guilt. *Journal of Applied Social Psychology*, 30(2), 253-274.
- Wessel, E., Drevland, G., Eilertsen, C., & Magnussen, B. (2006). Credibility of the emotional witness: A study of ratings by court judges. *Law and Human Behavior*, 30(2), 221-230.
- World Health Organization. (1992). *The ICD-10 classification of mental and behavioural disorders: Clinical descriptions and diagnostic guidelines*. Genève: World Health Organization.